

ÁRULÁS ÉS BIZALOM

TÁRSADALOMONTOLÓGIAI KÍSÉRLET

KISS ENDRE

Az „árulás” jelenségét az elméleti igényű szakirodalomban Julien Benda világhírű művéhez, *Az írástudók árulásához* kapcsolják.¹ Ez egyszerre helyes, hiszen az értelmiség erkölcsi dilemmáinak – megváltoztatva a megváltoztatottakat – máig felülmúlhatatlanul klasszikus összefoglalásáról van szó. Természetes azonban az is, hogy az *árulás* jelenségének teljes elméleti reflexiója ennél nyilván szélesebb, s a *bizalom* ugyancsak szélesebb kérdéskörével függ össze. Az írástudók, az értelmiség árulásáról azért lehet viszonylag közvetlen megközelítésben szinte a véglegesség érvényével beszélni, mert az írástudó magától értetődően akkumulál önmagába olyan mérvű előlegezett bizalmat, hogy ebben az esetben a *bizalom és az árulás szoros viszonya* eredendően és evidensen létezik.

Nem létezik tehát árulás az előlegezett bizalom kivételes mértéke nélkül – ezzel természetesen még sem maga az alapjelenség, sem a csak kivételes gondossággal elemezhető egyes esetek sincsenek távolról sem kimerítve. Ha a mai köznyelvben nem is különösen elterjedt idioma az „árulás”, magát a jelenséget szinte mindenki gyakran észlelheti, s akár az a benyomása is támadhat, hogy Magyarországon „gyakori jelenség” az árulás, „sok” van belőle (ld. még a benyomást, hogy „sok a filozófus”). Ezek a benyomások azonban szélesebb összefüggésekben nem mindig igazolhatók, de nem igazolhatók alapos kutatás nélkül egy konkrét esetben sem, időnként még az a benyomásunk is meginoghat, hogy Magyarországon tényleg „sok-e az árulás”.

Az árulás jelenségében mindenkor megmutatkozik egy „*ös*”-*kanti elem* is, mégpedig az, hogy az árulás alapaktusa elválaszthatatlanul találja el azt a *személyt*, akit elárulnak, és azt az *értéket*, amit az árulással megsértenek, amiért is olyan nehéz az áldozatnak erről kommunikálnia, hiszen gyakran ő maga sem tudja elválasztani az árulás személyes sérelmét és fájdalmát az ebben az aktusban megsértett „kategórikus” érték „objektív” sérelmétől. Az árulás – tisztán etikai szempontból – az *etika felfüggesztésének* minősített esete, hiszen véletlen vagy naív árulás csak a legszélsőségesebb esetlegességek egybeesése esetén lehetséges. Ebből a perspektívából is kirajzolódik azonban

---

¹ Julien Benda: *La Trahison des clercs*. Paris, 1927.

az árulás-jelenség motivációjának döntően *pragmatikus-társadalomontológiai* dimenziója, hiszen az etika felfüggesztése, mint további magyarázatra nem szoruló trivialitás, érdemileg fel sem merül e jelenség vizsgálatakor.

Az előlegezett bizalom mértéke megközelítheti a határtalanságot, sőt, az ilyen bizalom lehet még intézményesített is (például az orvos jóakaratába és cselekvőképességébe vetett bizalom), ezért olyan különleges például Redl ezredes ügye, hiszen az ő „mester”-árulása a végtelen és titkosított előlegezett bizalom klasszikus példája.²

Az árulás nemcsak a bizalommal kapcsolatos antropológiai-pszichológiai probléma, ami a bizalommal való tudatos visszaélés fonalán etikaivá is válik. *Az árulás társadalomontológiai dimenziója azonban megdőbbséget parodoxont is takar.* Amennyire az árulás etikailag szélsőségesen negatív jelenség, abszolútnak is tekinthető pólus, addig a véletlen vagy egy előidézett árulás a társadalmi gyakorlat szövetében kiemelkedően *eredményes* eszköz.

Az árulás mindenképpen váratlan és gyors eredményeket hoz, az árulásnak ezért a társadalomontológiai mezőben kiemelkedő jelentősége lehet. Ez a – társadalomontológiai – vetület okozza azután, hogy a társadalmakon belül (és a társadalmak között) folytatott küzdelemben az árulásra való készítés igen gyakori mozzanat, úgy is mondhatnánk, hogy *a társadalmi lét egyre intenzívebbé válásával az erre való készítés is erősödik.* Ha valaki elárulja egy ostromlott vár titkos bejáratát, igazi rejtett „ökonómiája” tárulhat fel az árulás-jelenségnek. Némi döbbenettel szemléljük ezért például a „vádalku” jelenségének gyors terjedését, amelyben ugyancsak példászerűen egyesül az „árulás”-ra való felkérés és a vizsgálati folyamat „ökonómiá”-ja.

Benda klasszikus megközelítésének rejtett vonatkoztatási pontja a *politikai demokrácia, mint társadalmi berendezkedés.* Ennek a látszólag nem feltűnő ténynek az adja meg igazi jelentőségét, hogy a várakozásokkal ellentétben ez az alapvetően *erkölcsi* probléma ki- és átlép egy másik alrendszer, a helyes társadalmi létet szabályozó *politikum* területére. E döntés sokféle következménye rendre visszatér majd az árulás fenomenológiájával és szociálontológiájával foglalkozó gondolatmenetünkben. Legnyilvánvalóbb előnye, hogy magát a morális alapdilemmát nem önmagába a morálba helyezi, ezáltal elkerüli a reflexió ebből szükségszerűen generálódó körköröségét.

---

² A titkosítás és a bizalomelőlegezés kivételes nagyságrendje azt is megmutathatta a Redl-ügyben, milyen rendkívüli véletleneknek kellett bekövetkezniük ahhoz, hogy az árulás ténye kiderüljön.

Benda differenciált ábrázolásmódjában a demokrácia sokkal több, mint a modern társadalmak jelenlegi állapota. *Eredménye* a felvilágosodásnak, a civilizációs gondolatnak és az újkori racionalizálás folyamatának. A politikai filozófiai mozzanatok sokrétűsége azért is meglepő, mert e finom kidolgozottság a maga egzsaktságában jóval felülmúlja azt a komplexitást, amit egy mindvégig irodalmiasnak megmaradó esszétől elvárnánk. Szándéka ellenére ezért válhatott Benda *a demokrácia-elmélet klasszikusává* is, s ez az oka annak is, hogy a demokrácia-elmélet vagy az emberi jogok sikereinek csúcsponjtján is a mértékadó klasszikusok közé sorolhatjuk.

Benda elméletének középpontja tehát a titkos, de középponti szembenállás felfedése a rend és a demokrácia között.³ A rend nem lehet demokrácia, a demokrácia nem lehet rend. S ez már egyben az értelmiség árulásának az akkor történelmi viszonyok közötti konkretizációja is, azaz a demokráciának valamely rend-koncepció érdekében való „elárulása”. *Ezzel az értelmiség rejtett definíciója is működésbe lép: az a funkció, amellyel az örök és érdeknélküli értékeket hívatott védelmezni. Az értelmiségi, az írástudó az „elvont igazság miséző papja”, aki „nem szennyezheti be magát földi célokért” vagy bármely „szenvedély”-ért (nem mondhatja, hogy „ha a hazának nincs igaza, akkor is igazat kell neki adni”).*

Aligha érzékeljük Benda mondataiból a politikaelméleti strukturaelemzés kivételes magasságát, ha az olyan fogalmak idézésébe fogunk, mint az emberi lét az igazság képviselésében, vagy a művészet és a műalkotás civilizatorikus küldetése. Ezek és az ehhez hasonló megfogalmazások sokak számára menthetetlenül patetikusak, jobb esetben pusztán verbális jellegűek, mégsem lehet tagadni, hogy egyben rendkívül pontosak és célratörőek is. *A művészet szofisztikált szociológiájáról van szó.*

Egy ehhez képest banális (önmagához viszonyítva természetesen nem banális) szociológia a művész, az író, az értelmiségi szokványos, csoportokra bontható társadalmi megjelenéséből indul ki, mint például a műalkotás és a piac viszonyának vagy a művészi kiválasztódás folyamatainak szociológiája. Benda szofisztikált *kvalitatív szociológiájában* azonban *a művészi tevékenység igazságra törekvése is szociológiai fogalom*, azon egyszerű oknál fogva, hogy az az esztétikai megítélés, hogy egy, nem az igazságra törő művet nemcsak esztétikailag, de szociológiailag sem tartunk műalkotásnak, ebbe a szociológiába tartozik.

---

³ Egy ilyen, meglehetősen absztrakt szintű oppozíció erősen emlékeztet egy eltérő politikai kontextusban az 1968-as követő konzervatív visszarendeződésnek arra a nyugati jelszávára, miszerint „szocializmus” helyett „szabadság”-ot kell követelni.

Olyan kreatív értelmiségi- és művészetszociológiának tekintjük tehát Benda művét, amelynek módszertani és tudományelméleti hovatartozásáról bízást lehet vitatkozni, miközben az igazságra törekvés követelményétől való eltérés éppen a definíció egyértelműsége miatt széles úton vezet át a társadalom és ezzel a bizalomnak való meg-nem-felelés vonalán az árulás problematikájába.

A modern értelmiségi morális dilemmája azon a szálon is összekapcsolódik különleges szociológiai státuszával, hogy ez a státusz egyszerre *laikus* és *nem-laikus*. A modern értelmiségi, mint magánember, mint egyéni véleményformáló rendelkezik a nyilvánosság dicsőségével és csak látszólag paradox módon, mint magánember, mint „civil” lesz intézmény. Laicitása ily módon intézményes laicitás lesz, amelyre nézve egyértelműen a kiinduló laicitás erkölce volna érvényes, hiszen *általánosságban* nem is tudunk felvázolni olyan erkölcsi kritériumokat, amelyek meghatározóan vonatkoznának egy általában vett intézményes laicitásra.

Napjaink médiavilágában látszólag el is tűnik az eredeti dilemma: hiszen a médiumok közege (egyszerre valóság és tautológia) látszólag egy közelebből nem körvonalazott média-etika formájában megoldja a mediatizált laicitás erkölcsi dilemmáit. A történelmi helyzetek eltérése miatt ez a látszat azonban meg is marad látszatnak. A médiaetika valójában nem a *mediatizált laicitás*, de a média, mint *intézmény* által generált és életben tartott etika, ami ettől kezdve érdemileg nem sokban különbözik más intézmények saját etikáitól.

A maga gyakorlati, pragmatikus összefüggéseiben az árulás fogalma nem feltétlenül korlátozódik egy-egy aktusra, de egész, folytonosan gyakorolt tevékenységekkel is összekapcsolódhat. A más emberekre való ráhatás, a misszionálás, illetve szocializál(ód)ás, nem beszélve a propagandáról akkor is magukba rejthetik az árulás elemét, ha az azt irányító gondolat nem közvetlenül a cselekvés végrehajtójától származik.

Az értékek, vagy konkrétan a demokrácia elárulása minden állampolgár és még általánosabban, minden felnőtt ember lehetséges erkölcsi vétke – *ezen az általánosságon belül* kezd működni azután a tulajdonságoknak az a specifikus halmaza, ami az értelmiséget jellemzi.

A modern értelmiségi éppen a huszas-harmincas években éri el a maga klasszikus kibontakozását, egyszerre laikus és nyilvános szereplő, *nyilvánosságát nem eredendően institutionális szerepe alapozza meg, hanem fordítva, a nyilvánosság előtt kifejtett gondolatai teszik sajátos intézménnyé a társadalmi nyilvánosságban*. Laicitása azonban eközben is megmarad, hiszen intéz-

ményként is eredetinek, hitelesnek és személyesnek kell lennie, amelynek forrása éppen e magatartás civil és privát jellege. Mint szuper-laikus, mint írástudó, a laikusok, a polgárok értékeinek képviselője, ezért *ab ovo* médium. Sorsa ezért szükségszerűen és önkényesen kapcsolódik össze a média, s ezen belül egy-egy médium történetével is. Egy új médiamegjelenés forradalmasíthatja az értelmiségnek nemcsak a médiában való megjelenését, de annak üzeneteit is – egy ellentétes irányú változás a médium történetében (Internet-műfajok) radikálisan átalakíthatja az értelmiség üzeneteit, de közlési formáit is.

Az értelmiség kivételesen bonyolult szociológiai kategorizálhatósága természetesen a huszadik század egyes évtizedeiben lényeges sajátosságokkal gazdagodik és változik, miközben az értelmiség valóságos súlya is óriási emelkedések és zuhanások egymásutánjában formálódik mindig újjá.⁴ Az értelmiség benda-i árulása az árulás problematikájának szükségszerűen mindig az egyik legszerveesebb és a modern társadalom lét egyik legnagyobb dilemmáját és kihívását jelentő területe lesz, ami *nem azt jelenti, hogy az árulás problémája kimerítené az értelmiség gazdag szociológiai problematikáját, ez a feltevés óhatatlanul végtelenen eltorzítaná az értelmiségről kialakítható komplex társadalomelméleti diskurzust.* A különleges minősítésekkel és jogosítványokkal rendelkező laikusok halmaza először szigorúan az így minősített *egyén*ekből tevődik össze, hogy azután ebből az őshalmazból már kialakuljon az a szélesebb halmaz is, amelyet a köznyelvben általában értelmiségnek nevezünk.

E világos alapvonalak ellenére sem mindig problémátlan az árulás jelenségkörének kategorizálása, így az árulás eseteinek megválasztása, az egyén és a csoport megkülönböztetése, igen ritkán létezik egyén teljesen csoport nélkül, de ugyanúgy, igen ritkán létezik olyan homogén e kérdésben érintett csoport, amelynek tagjai teljesen azonos nagyságrendben részesülnének az árulás végrehajtásában. Ugyanilyen általános szempont a tevőleges vagy az azt megelőző intellektuális részesedés egy árulási cselekményből, természetesen megkerülhetetlen az árulás magatartásformájának a realizmus, a realitások elfogadása magatartásformájával való rokonítása, ha éppen nem azonosítása,

---

⁴ Ld. erről e sorok írójától: 1968-1989-2000. Az értelmiség az új baloldal és a neoliberalizmus között. In: *Értelmiség – társadalom – politika* 1968-1989. Szerkesztette Kiss Endre és Dalos Rimma. Budapest, 2002. 31-40.; Über die verdoppelte Hegemonie in der Philosophie. Zur Symmetrie vom Neopositivismus/Neoliberalismus und Postmoderne. In: *Die unsichtbare Macht*. Neue Studien zu Liberalismus-Kapitalismus. Herausgegeben von Wolfgang Kaempfer, Herbert Neidhöfer & Bernd Ternes. Geesthacht/Berlin, 2005 (sine causa Verlag, ISBN 3 – 9810325-0-0). 203-217.; valamint: 1968 - 1989 - 2002 - Az értelmiség az új baloldal és a neoliberalizmus között. *Egyenlítő*, VII. évfolyam 2009. 3. 40-45.

ami absztrakt módon az azonosság és differencia viszonyainak olyan játékhöz is elvezethet, hogy azok az okok, amelyek az áruláshoz elvezetnek, a maguk dimenziójában természetesen „reálisak”, legyenek azok pozitív vagy negatív okok, s innentől fogva már csak egy lépés, hogy az ú.n. *Flavius-effektus* is életbe léphessen, azaz az árulást előidéző valóságos helyzetre vetítve az árulás aktusa akár még új intellektuális felismerésként, forradalmi, netán prófétikus aktusként, egy-egy újjászületés részeként is stilizálható. A realizmus paradoxonai közé tartozik a „*kisebbik rossz*”-értelmezés, amiben azonosság és differencia a maguk szemantikájában tökéletesen egybeesnek, attól, mert az árulás, ami egy-egy általános ügy szempontjából is lehet a „*kisebbik*” rossz, *egyszerre lehet valóság és ideológia*.

Hasonlóan általános mozzanat az árulás mediatisálásának, terjesztésének, misszionálásának problematikája, ebben az esetben az etikai probléma *megkettőződik*. A modern médiatársadalomban (amely részben még a Julien Benda-féle médiavilágot feltételezi, de az azóta történt változásokat is ide számítva) az árulás mediatisálásának olyan lehetséges változata, amikor nem annyira az aktuális mediátor szerepében tűnik fel árulás, de az általa továbbított hír vagy információ tartalmában.

Az értelmiség árulásának benda-i változatát – teljesen érthetően – rendre a *racionalitás-írracionalitás* szembeállításának tengelyén helyezték el, ez az alapkonceptus mélyen behatolt a teoretikus igényű fasizmus-értelmezésekbe (beleértve az *Ész trónfosztását* is). Ebben az összefüggésben az árulás aktusa eltérő funkciót jelent az értelmiségi *feladat* karaktere és a *tartalmak céljainak* karaktere között. Az árulás problémájának sajátos, ki tudja, hányadik, összetevője ez. Az értelmiségi feladat karakterében nem kell tudomásul venni vagy elismerni a szóbanforgó tartalom valódi társadalmi hatását (azaz az árulás tulajdonképpeni célját). Az értelmiségi megnyilvánulás az „életmű” része, s mint ilyen, a mindenkori szellemi diskurzus erkölcsi megítéléseinek határain belül mozog, azaz leginkább az igaz-hamis tengelyen. Az, hogy az árulás folyamatában létrehozott tartalmak milyen valóságos hatást keltenek, módszertanilag tehát *elválasztható* a tartalmi-szellemi résztől, az értelmiségi „váratlanul” visszamegy „laikus”-nak, akinek „joga” a szabad önkifejezés, miközben az árulásokban létrehozott politikai irányok immár teljes lendülettel végezhetik a maguk adott esetben szélsőségesen romboló tevékenységét.

„Alulról” nézve a fasiszta vagy kollaboráns típusú árulás azokat az intellektuális, erkölcsi és szemléleti akadályokat hivatott elhárítani, amelyek akadályoznák a társadalmat (lakosságot, népet) a totalitáriánus hatalommal való ön-azonosulás végrehajtásában (ami ezen a szinten a legnagyobb

mértékben gyakorlati tevékenység és a politika kritériumainak körébe esik). Ugyanez „felülről” azonban már értékelés, vélemény, filozófiai koncepció a „Nyugat alkonyát”-tól a „hatalom akarását”-ig, a „vezér” metafizikájától az „élettér”-nek a geopolitika „tudományát”-val érintkező bölcsességeiig. Ez a szembeállítás bizonyíthatja, hogy az „alulról” és a „felülről” perspektívái könnyen elválaszthatók egymástól, ami által az értelmiség felelősségének, vagy éppen árulásának kérdése új szellemi térbe kerül.

Új vonásokkal gazdagodhat az értelmiség árulásának szövegösszefüggésében Walter Benjamin megkülönböztetése fasizmus és kommunizmus között. A politika esztétizálásának fasiszta eljárása szinte felkínálja magát arra a híd-szerepre, ami itt a „felülről”, illetve az „alulról” kibontakozó, egymástól könnyen elválasztható perspektívát egymással összekapcsolhatja, azaz lehetővé teszi az értelmiség árulásától elvárt politikai valóság felépítését. Pontosan a politika esztétizálása lehet az a médium, amely lehetővé teszi az irracionális vagy az eredeti szemantikai dimenzióiból kibillentett értelmiségi tartalomnak a társadalom érzékelésmódjával való találkozását. De működik a másik benjamin-i megfogalmazás is az árulás összefüggésében: a művészet kommunista politizálása is lehet az értelmiség árulása, igaz, e művelet társadalmilag meghatározó erejű sikeréhez már nem elég a művész esetleges „árulása”, ehhez már egy befejezett totalitáriánus kulturpolitika is szükséges.

Az eredeti benda-i koncepciónál az értelmiségi árulás kiinduló pólusa azonban nem közvetlenül a racionalitás vagy a racionalizmus, de a demokrácia rendszere. Ennek a hiteles értelmezésen túlmenő elméleti jelentősége is van. Nagyon jól mutatja, hogy a társadalmi léptékű árulás, ami az értelmiség különleges esetében a bizalom különleges előzetes akkumulálódásával kapcsolatos, minden látszat ellenére sem lehet elméleti vagy értékelési probléma, még akkor sem, ha nyilván a legtöbb álláspont nyilvános megfogalmazása elvi-elméleti kijelentés formájában történik. Amit tehát Bendánál az értelmiség elárulhat, az nem egy nézet vagy felfogás, hanem az európai demokrácia tiszta formája. Ilyen lehet a „nacionalizmus”-nak a műben részletesen jellemezett értelmezése, ilyen lehet a „civilizáció” felfogása (mondjuk annak hanyatlási elméletei az olasz fasizmus hátterében), sajátos körülmények között a demokrácia ellentétét képezheti a tudomány, az egalitarizmus, az emberi természet bizonyos vonásai, a művészetfelfogás vagy a művészetkritika (itt majdnem változatlanul térhet vissza Walter Benjamin előbb felidézett mesteri kettős instrumentalizáló meghatározása⁵).

---

⁵ A kérdéskör aktuális megjelenéséről ld. Kiss Endre: A posztmodern filozófiáról, avagy az irodalomelmélet, mint a filozófia titkos mozgatója. In: *Az irodalom visszavág*.

Filozófiai szempontból is értékelendő, ahogy Benda a viszonylag szűkszavú, irodalmiasan elegáns érvelésében a demokrácia „elárulása”-nak aktuális jelenségvilága mögé fel tudja rajzolni egy koherens és szinte szervezettnek tűnő *felvilágosodásellenesség* gondolatrendszerét. Ez a koherens körvonalakat öltő *anti-felvilágosodás* a demokráciát (az egyetlen rend helyett) káosznak láttatja, a prezentista ténszerűség tisztelete helyett ideeológikus történeti ténszerűségek hatalmát mutatja fel, az individuum, az emancipáció, a személyes szabadság és felelősség helyett a különböző „kollektívumok”-ban gondolkodik, a kritikai gondolkodás helyett a metafizikát részesíti előnyben, az igazság forrása nem a tudomány, de a religiózus színezetű metafizika valamelyik válfaja, a demokráciát mélyen átható racionalitás helyett az irracionális követendő, a társadalmi-történeti dinamikát kifejezni tudó gondolkodás helyett az örök, statikus szerkezetek kerülnek előtérbe, az időlegest maga alá gyűri az időtlen, a nacionalizmus annyiban kerül (sokszoros történeti motivációval) negatív középpontba, hogy ez az a hivatkozási alap, amelyre vonatkozóan a fenti összes eltolódás, átértékelődés és kifordítás megtörténik. Az áruló írástudó a részlegest dicsőíti és támadja az egyetemest, felemeli a politikát, lejáratja a szellemet, az érvényes tapasztalattal szemben a történetiséget erősíti, az emberi természet gonoszsága mindenkori legitímációja.

A benda-i koncepció az értelmiségi áruláshoz vezető utat tehát előszere-ttel ábrázolja *általában* a politikai szenvedélyek eluralkodásával (legyenek ezek faji-, vallási-, osztály- vagy nemzeti szenvedélyek), s ez is mind „irracionális”. Csak stilárisan tűnhet ezek után meglepőnek, hogy ez az elegáns esszészerű opus egyenesen apokaliptikus végkicsengéssel ér véget – olyannal, amit egyébként az azt követő valóságos történelem messze túl tudott szárnyalni.

* * *

Ortutay Gyula szellemi és politikai életrajza a magyar társadalom két nagy korszakára szinte egyenletesen oszlott el: jelentékeny alakja volt a két világháború közötti magyar értelmiség történetének, minősítetten vezető szerepet játszott az átmenetekben, majd évtizedeket élt a létező szocializmusban, ekkori szingularitása, társadalmi szerepe erőteljesen fölülte állt hivatalos társadalmi pozícióinak.

Történelmi és szellemi szerepének megítélésekor szívesen tanúsítunk megértést a magyar társadalom permanens, néhol gyermekes értékzavarainak láttán, hiszen ember legyen a talpán, aki Ortutay életének e három nagy felvonásába beleviszi a koherens összefüggéseket, az egymásraépülő cselekedet történelemalkotó türelmét, miközben az is világos, hogy maga a történelmi szereplő valóban nem változott sokat. Ugyanazok a vonások mutatják hol bátornak, hol taktikázónak, hol mindig talpára eső ragyogó egyensúlyozónak, hol visszavonhatatlan történelmi vesztesnek.

Sok nehézség, megalázottság és bizonyosan rengeteg munka után Ortutay nemzedékének integráló, ha éppen nem egyik reprezentatív személyiségévé dolgozza fel magát, a Julian Benda-féle értelmiségi idealizmus és az akkor kialakuló, majd kiteljesedő egzisztencializmus gondolatiságának jegyében. Mint az akkori fiatal magyar értelmiség jó részében ez a gondolatvilág nála sem a francia központ divatos lektűrjének hazai elsajátítását jelenti, de egzisztenciálisan a legmélyebben átélt erőfeszítést a magyar társadalom történelmi és társadalmi tragédiájának nemesen intellektuális feldolgozására.

Ortutay mélyen társadalmi lény, magasfokú szociális intelligenciával (a politikai és a társadalmi érintkezésben két (?) kezünkön meg tudnánk számolni a huszadik században a hozzá hasonló politikai tehetségeket), miközben intellektuális személyiségének mélyén már erőteljes *apolitikus* alapkonfliktusra bukkanhatunk. Az *alapidilemma* állandó politikai sikerei és az azokban való (érdemileg még a *Napló*ban sem bevallott) lubickolás eufóriája és az ugyanolyan erőteljes elszántság között feszül, hogy „valóban” dolgozzon és alkosson, azaz ifjúsága és a kor komolyan vett alapeszményének jegyében időtálló művekkel igazolja létét és változtassa meg azt a világot maga körül, amelyet minden pillanatban megváltoztathatónak érez.

A Művészeti Kollégium végképp pályára állítja Ortutay életét. Nemcsak néprajzi tanulmányai és kutatásai válnak intenzívvé (úgy is, mint későbbi tudományos pályafutásának diszciplínája), de egy új értelmiségi nemzedék reprezentánsává válik (a 68-as diákvezérek és a HÖK-aktivisták előfutárává). Mint a magyar ifjúság új és modern arca hívja fel magára a Horthy-Magyarország egyik legfontosabb szereplőjének, Kozma Miklósnak a figyelmét. Kozma – maga is igen „modern” elvek szerint – kiemeli a tehetséges, sikeres és sokoldalú fiatal értelmiségit a szellemileg sikeres marginalitásból, aki szemében már bizonyította, hogy a nép sorsa iránti elkötelezettséget egyesíteni tudja a társadalmi sikerességgel és a gondolkodás modernségével. *Modern politikus modern értelmiségit modern médiumba* – ez volt Ortutay rádióba kerülésének paradigmája. Függetlenül attól, kinek mi a véleménye a

két világháború közötti Magyarországról, ez a közvetítési lánc talán azóta sem ismétlődött meg Magyarországon. Kozma mikszáth-i és móríczi-ravasz-sága abban is megmutatkozott (bár ez nem zavarta meg személyiségének modern szféráit), hogy ezt az akkor már országos híri fiatal először két fia nevelőjének, azaz *házitanítónak*, fogadta fel, innen vezetett az út a Magyar Rádió egyik fontos pozíciójába.

A *Napló* utalásaiból is képet alkothatunk arról, hogy a magyar média valódi középpontjában Ortutay nemcsak érzékenyen egyensúlyozó stratégiai munkát végzett, de számos élő adást is vezetett az ország legkülönbébb területein. Ortutay diplomáciai és intellektuális képességeire jellemző, hogy nemcsak a hivatalos, az értelmiségi és a népi Magyarország között tudott közvetíteni, de a baloldallal is fűzték kapcsolatok. Magyarország azonban belép a háborúba. A *kriptokommunista* Ortutay pályafutása elkezdődik.

Ortutay kriptokommunizmusáról teljesen értékmentesen és objektíven kell beszélnünk. *Napló*jának egyenesen egyik vezérszólama a Kommunista Párttal 1945 előtt kötött megállapodás, azaz Ortutay titkos párttagsága.⁶ Az amúgy már ugyancsak 1945 előtt kiscgazdává váló Ortutay 1945-ben teljes tudatossággal képviselte egy pártban egy másik párt érdekeit. S mivel a Kiscgazda Párt valóságos vezetői közé tartozott, az érdekeknek ez a megfordított képviselve történetileg igen hatékynak bizonyult.

Ortutaynak 1956 után állandó törekvése, hogy az MSZMP igazolja illegális párttagságát, ami ebben a korszakban már egyértelműen hozzájárulhatna társadalom előtti képének megtisztításához, az árlás kimondott, de még gyakrabban kimondatlan vádjának elhárításához.

A kiscgazda Ortutay Gyula 1943-ban lesz a Kiscgazda Párt Polgári Tagozatának egyik vezetője. Nem csodálkozhatunk azon, hogy megbízzák a párt művelődés- és nevelésügyi programjának elkészítésével. Rejtett kommunista mivolta bizonyosan szerepet játszik abban, hogy 1945 és 1947 között ismét a Rádió (Magyar Központi Híradó Rt. néven) elnöke, 1947 és 1950 között Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter.

---

⁶ A *Napló* két kötet (Napló 1. és Napló 2.) az Alexandra Kiadónál jelent meg, Markó László szerkesztésében (2009). Az első kötet az 1938 és 1954, a második az 1955 és 1964 közötti éveket dolgozza fel. Nem kevésbé akadályozza a véglegességre törő ítéletalkotást, hogy e két kötetben hosszú korszakokról nem esik szó, a történetek láncolata meg-megszakad. Az olvasható szöveg végső soron azonban, ha nem is teljes, de összefüggő és koherens.

A baloldal és a kiscgazdák furcsa együttműködése immár *megváltozott körülmények között* és különös módokon, *részlegesen* még 1945 után is folytatódott. Őszintén vagy nem, a legnagyobb jobbközép- és jobboldali gyűjtőpártra a valóban esedékes reformfeladatok, de korántsem kisebb mértékben a baloldal (elsősorban a kommunisták) reformnyomása és reformkontrollja miatt is (miközben természetesen a szovjet csapatok is Magyarországon állomásoztak) hatalmas *reformnyomás* nehezedett. Egy sor kérdésben alig adhatta radikalizmusban a kommunisták alá, ellenkező esetben rögtön belekerült volna a „reakciós” pártoknak kijáró ellenszenv-, sőt gyűlöletviharba.

A valóságos „reformnyomás” és a kommunisták „politikai nyomása” a legtöbb esetben alig volt egymástól elválasztható. *Ez az alaphelyzet adta meg a politikai alapot Ortutay 1945 utáni politikai szerepvállalásának.* Az igazságnak és a hazugságnak a magyar politikai viszonyokra mindig is jellemző alig elválasztható keveréke, némi képzavarral, ideális táptalaja volt Rákosi szálamitaktikájának is, mindig az a reakciós a második oldalon, aki éppen nem azt akarja, amit a kommunisták. Az, hogy már a fordulat éve után maga Ortutay is e szeletelésnek esett áldozatul, csak igazolása lehet e legnagyobb kortendenciának.

Az igazság és hazugság e sajátos keverékében *azonban az igazság is benne van.* A reformok jó része valóban szükséges is volt, bár politikai számításokat is szolgált. Ezért nem teljesen abszurd azt mondani, hogy a hivatalt viselő Ortutay a hazugság sűrű éterében, kettős identitásával együtt is érezhette, hogy helyenként pozitív történelmi szerepet játszik. Szerepe a két párt kettős kapcsolatrendszerének egyik valóságosan létező hullámhosszát teljesítette ki. A kiscgazdapárt, ha *fogcsikorgatva* is, de néhol hasonló politikát csinált a kommunistákkal, csak éppen az volt a különbség, hogy nem ők szálamították le a kommunistákat, hanem a kommunisták őket. És éppen hivatalos pártjának katartikus *áldozatszerepe* a legnagyobb vád Ortutay magatartása ellen, jól-lehet, mivel Magyarországon vagyunk, az életben maradt áldozatoknak is szükségük van elegáns és diplomatikus protekcióra, különféle kivételezettségekre, azaz támogatókra, olyanokra, mint amilyen éppen Ortutay Gyula volt.

Ortutay példáján is megmutatkozik az amúgy sem széleskörű kriptokommunista jelenség magyar sajátossága. E jelenség ugyanis teljességgel *aszimmetrikus* volt. A saját világnézet és a történelmi helyzet szorításában ugyanis egyáltalán nem volt lehetetlen egy, a kommunista világnézetet vállaló politikuss beépítése a polgári tábor centrumába. *Ugyanez fordítva azonban már lehetetlen volt.* Ehhez a Kommunista Párt kontroll-szervezetei már túlságosan is erősek voltak.

Ortutay Gyula esete egyrészt pontosan igazolja Benda lényeglátó alapkoncepcióját, amikor az értelmiségi valamiért is lemond a legfontosabb értékek együttes képviselőleről, gyorsan az árulás közelébe kerül. Ez a példa azonban azt is felmutatja, hogy a huszadik század középső harmadában a történelmi cselekvés benda-i alapon majdhogynem teljesen lehetetlenné is vált. Ezt általánosságban azért is ki kell mondanunk, mert ennek az apokaliptikusnak a szereplőit nem szolgáltatathatjuk ki szerencsésebb korok korlátlan önkényének, olyan korokénak, amelyek ítészei azoknak a veszélyeknek a századrészét sem látták életükben, mint amelyekkel a századközép legnagyobb szereplőinek nap, mint nap szembe kellett nézniük. Természetesen ez a történelmi belátás a legnagyobb mértékben szemben áll saját legmélyebb etikai meggyőződésünkkel.

Ortutay példája feladja a leckét az értelmiségi dilemmák aktuális újragondolásának. Amit az ő esetében árulásnak gondoltak, nem volt az, a titkos megegyezéssel azonban végképp társadalmi kategórián kívüli helyzetbe került. Írónikus, hogy erkölcsi jóvátételét felthetően olyan politikai szándék akadályozta meg, ami pragmatikusan elsősorban saját múltjának idealizálását tartotta szem előtt („nem szorultunk a kriptokommunisták segítségére”). De ha az MSZMP igazolta volna, Ortutay a benda-i feltételektől *ekkor, ezáltal* került volna igazán távol. Maga Ortutay, ha ismerte volna Wittgensteint, nyilván nem szólalt volna meg („amiről hallgatni kell...”), eközben talán rámutatott volna az európai kontinens középső harmadát átszenvedő magyar társadalomra...